

ZOEM

Steunpunt Gelijkekansenbeleid zoekt in op HOLEBI'S

Marjan Van Aerschot, september 2007

Verantwoording

Zoem is een artikelenreeks over gelijke-kansen-thema's waarover binnen het Steunpunt Gelijkekansenbeleid onderzoek wordt verricht: gender, etniciteit en seksuele voorkeur. In de artikels zoemen we in op bepaalde aspecten van gelijke kansen door het bespreken van cijfergegevens uit afgerond onderzoek in Vlaanderen en daarbuiten. We brengen bestaande gegevens samen in een overzichtelijk artikel waarvan de verschillende onderdelen ook apart gelezen kunnen worden. De navigatiemogelijkheden (links) in de mailing en op de website ondersteunen deze doelstelling. Zoem past in de strategie voor een betere ontsluiting van onderzoeksgegevens over gelijke kansen. De eerste Zoem van de reeks gaat over holebi's en komt uit in september. In oktober verschijnt Zoem nummer twee met allochtonen als onderwerp. De derde Zoem, die zal handelen over alleenstaand ouderschap en gender, wordt verwacht in december 2007.

Inleiding

Het woord holebi wordt in Vlaanderen gebruikt als verzamelnaam voor lesbiennes, homo- en biseksuelen. In het Frans spreekt men over 'lesbigays' (De Biolley en Aslan, 2007). Internationaal gebruikt men het letterwoord LBGT (lesbians, gays, bisexuals and transgenders) (Dewaele en Motmans, 2003). Deze laatste groep (transgenders) worden in Vlaanderen niet bij de groep holebi's gerekend. Holebi's worden in Vlaanderen expliciet als doelgroep vermeld in het gelijkekansenbeleid omdat ze als minderheid in het dagelijkse leven soms te maken krijgen met beledigingen, discriminatie en geweld. In 2007 meldden de kranten verschillende vormen van geweld tegen holebi's in Nederland, waaronder een homoseksuele man die gedwongen werd twee uur in een vijver rond te zwemmen (Termaat, 2007). Ook in België riep een extreemrechtse organisatie onlangs op tot het ondernemen van actie tegen holebi's die participeerden aan de Eurogames in Antwerpen, de holebi-variant van de Olympische Spelen (Hermans, 2007).

In een eerste paragraaf proberen we een idee te geven van hoeveel holebi's er eigenlijk zijn en geven we cijfers over het moment waarop ze met hun geaardheid naar buiten treden. De tweede paragraaf handelt over de mate waarin holebi's zelf vinden dat ze gediscrimineerd worden of juist gelijke kansen kunnen genieten. Vervolgens kijken we in de derde paragraaf naar de houding van de maatschappij tegenover holebi's en holebiseksualiteit. De vierde en laatste paragraaf bevat gegevens over partnerschap en adoptie bij holebi's.

1. Holebi's komen uit de kast

1.1. Hoeveel holebi's zijn er?

1.1.1. Meetmoeilijkheden

Het meten van het aantal holebi's in onze samenleving is een zeer moeilijke oefening. Ten eerste wordt men sterk geconfronteerd met de problemen die men ervaart bij sociaal wetenschappelijk onderzoek in het algemeen, met name de bereikbaarheid, de respons en de sociale wenselijkheid. Er bestaan geen administratieve databanken waarin gegevens over seksuele voorkeur worden bijgehouden, wat een eenvoudige telling onmogelijk maakt. Hierdoor is het ook onmogelijk om een representatief onderzoek te doen bij holebi's, want men weet niet wie holebi is en wie hetero. Hoewel het officieel registreren van gegevens over seksuele voorkeur voor sociale wetenschappers erg interessant zou kunnen zijn, betekent het voor de betrokkenen een inbreuk op hun privacy. De privacycommissie ziet streng toe op het naleven van de regels, ook bij wetenschappelijk onderzoek. Een manier om holebi's toch te bereiken, is via een tweefasen steekproef, waarbij men in een eerste fase nagaat wie holebi en wie hetero is, om nadien enkel met de holebigroep verder te gaan. Dergelijk onderzoek is heel duur. Een andere manier is het doelgericht opzoeken van holebi's op speciale evenementen of in uitgaansgelegenheden voor holebi's of via de in Vlaanderen goed georganiseerde holebifederatie. Het probleem daarmee is dat je enkel een selecte groep van holebi's tegenkomt: de groep die voor zichzelf heeft uitgemaakt dat ze holebi is, daarvoor uitkomt en die vrijetijdsactiviteiten ontplooiën binnen het holebimilieu of binnen een holebivereniging. De twijfelende of zwijgende holebi, de holebi die niet in groepsverband deelneemt aan holebi-activiteiten of zich niet in holebi-uitgaansgelegenheden begeeft kan je op die manier niet bereiken. Op die manier blijft een deel van de holebi-populatie verborgen (Dewaele, 2004).

Een tweede moeilijkheid is de non-respons. De non-respons bij wetenschappelijk onderzoek is de groep van mensen die men wel wou bereiken, maar die niet deelnemen aan (delen van) het onderzoek. Die non-respons is meestal niet toevallig. De groep die weigert deel te nemen, wijkt af van de groep die wel deelneemt. Zo kan het bijvoorbeeld zijn dat mensen met een drukke baan vaker dan anderen weigeren aan onderzoek deel te nemen. Hierdoor zijn ze ondervertegenwoordigd in het onderzoek en kunnen de resultaten vertekend zijn omdat ze te weinig rekening houden met de mening of situatie van de non-respons groep.

Als derde moeilijkheid noemden we de sociale wenselijkheid. Vooral bij gevoelige onderwerpen als seksualiteit en relaties moet men in wetenschappelijk onderzoek opletten dat respondenten niet gaan antwoorden wat er verwacht wordt dat ze antwoorden (door de onderzoeker of de maatschappij), maar dat ze oprecht antwoord geven op de vragen. Holebiseksualiteit is in onze maatschappij nog steeds een gevoelig onderwerp, waardoor onderzoek ernaar extra vatbaar is voor antwoorden volgens sociale wenselijkheid.

Daarnaast is het niet altijd duidelijk wanneer iemand holebi is en wanneer niet, ook niet voor de persoon zelf. In de literatuur maakt men een onderscheid tussen verlangens, gedrag en identiteit (Dewaele en Motmans, 2003). Sommige mensen koesteren wel homoseksuele verlangens, maar zetten dit niet in gedrag om en benoemen zichzelf niet als holebi. Anderen vertonen soms homoseksueel gedrag, zonder dat er sprake is van verlangen of een holebi-identiteit. Weer anderen noemen zichzelf een holebi, zonder dat ze dit effectief in gedrag omzetten. Holebiseksualiteit omvat dus meerdere dimensies, wat betekent dat onderzoek dat zich op slechts één van deze aspecten richt zichzelf sterk beperkt.

Een schatting maken van het aantal holebi's in onze samenleving is, zoals uit het bovenstaande blijkt, heel moeilijk. Hieronder geven we de resultaten weer van enkele Vlaamse studies waarin een schatting werd gemaakt van het aantal holebi's.

1.1.2. Schatting van het aandeel holebi's in de bevolking

Een eerste schatting van het aantal holebi's in Vlaanderen maken we op basis van de Survey Gelijke Kansen, uitgevoerd door het Steunpunt Gelijkekansenbeleid in 2004 bij inwoners van het Vlaams Gewest tussen 30 en 70 jaar oud¹. De resultaten zijn gebaseerd op de gegevens van 2655 respondenten. In deze survey werden twee vragen gesteld om holebi's te identificeren: "Waar gaat uw seksuele voorkeur naar uit?" en "Beschouwt u zichzelf als heteroseksueel, homoseksueel of lesbische, of biseksueel?". Tabel 1 toont de resultaten over de seksuele voorkeur van de respondenten.

Tabel 1. Seksuele voorkeur naar geslacht, Vlaanderen, 2004

	Man		Vrouw	
	N	%	N	%
Uitsluitend vrouwen	1129	93,2	7	0,5
Vooraf vrouwen	49	4,0	4	0,3
Zowel vrouwen als mannen	11	0,9	14	1,0
Vooraf mannen	9	0,7	113	8,1
Uitsluitend mannen	14	1,2	1259	90,1
Totaal	1212	100,0	1397	100,0

Missing (N=46)

(chi²=23,98;df=4;p<0,001)

Bron: Survey Gelijke Kansen, bewerking Steven Lenaers (Steunpunt Gelijkekansenbeleid)

Ongeveer 93% van de mannen geeft aan dat hun seksuele voorkeur uitsluitend naar vrouwen uitgaat. Vier procent van de mannen sluit iemand van het eigen geslacht niet uit als seksuele partner, maar geeft toch de voorkeur aan vrouwen. De groepen die beide geslachten verkiezen (0,9%), vooral mannen (0,7%) of uitsluitend mannen (1,2%) zijn bij de mannen ongeveer even groot; hun aantal schommelt telkens rond de 1%. Iets minder vrouwen (90,1%) dan mannen zeggen uitsluitend een seksuele voorkeur te hebben voor iemand van het andere geslacht. De categorie die vooral voor iemand van het andere geslacht kiest, is bij vrouwen (8,1%) dubbel zo groot als bij mannen. Ook bij vrouwen vinden we 1% van de respondenten in de categorie die zowel vrouwen als mannen verkiest. De categorieën van seksuele voorkeur voor 'vooral vrouwen' (0,3%) en 'uitsluitend vrouwen' (0,5%) zijn bij vrouwen zeer dun bevolkt. Vrouwen verkiezen volgens deze resultaten minder vaak dan mannen (vooral of uitsluitend) iemand van het andere geslacht als seksuele partner.

De tweede vraag in deze survey die ons helpt bij een schatting van het aantal holebi's, is een vraag naar zelfidentificatie. De overgrote meerderheid van de Vlaamse bevolking (97%) noemt zichzelf heteroseksueel, niettegenstaande dat in tabel 1 bleek dat het aantal mensen die uitsluitend iemand van het andere geslacht verkiezen kleiner is (93% bij mannen en 90% bij vrouwen). Meer mannen (1,7%) dan vrouwen (0,5%) noemen zich homoseksueel of lesbisch. Het aantal biseksuelen op basis van zelfidentificatie is bij mannen (1,8%) en vrouwen (2%) ongeveer even groot. Opvallend is dat bij vrouwen de groep die zich biseksueel noemt veel

¹ www.surveygelijkekansen.be

groter is dan de groep die zich homoseksueel of lesbisch noemt; bij mannen zijn beide groepen ongeveer even groot. In publicaties op basis van deze survey berekent Lenaers (2006) het aantal holebi's door de respondenten die zichzelf homoseksueel, lesbisch of biseksueel noemen, op te tellen bij de mensen die zich heteroseksueel noemen maar wel aangaven een seksuele voorkeur te hebben voor zowel vrouwen als mannen, vooral iemand van het eigen geslacht of uitsluitend iemand van het eigen geslacht. Op deze manier schat Lenaers het aandeel holebi's in Vlaanderen op 3,6% van de bevolking.

Tabel 2. Zelfidentificatie van seksuele voorkeur naar geslacht, Vlaanderen, 2004

	Mannen		Vrouwen		Totaal	
	N	%	N	%	N	%
Heteroseksueel	1102	96,5	1253	97,5	2365	97,0
Homoseksueel of lesbisch	19	1,7	7	0,5	26	1,1
Biseksueel	21	1,8	26	2,0	47	1,9
Totaal	1142	100,0	1286	100,0	2428	100,0

Missing (N=227)

($\chi^2=7,33$;df=2;p<0,05)

Bron: Survey Gelijkekansen, bewerking Steven Lenaers (Steunpunt Gelijkekansenbeleid)

Volgens Vincke en Stevens (1999) varieert het aantal mensen die zich als holebi identificeren tussen 3% en 7%. Gemiddeld genomen denken zij, rekening houdend met het feit dat het moeilijk is een definitie te geven van wat een holebi is en het vermoeden dat het aantal holebi's dat zich als holebi identificeert een onderrapportering is, dat het aandeel holebi's in onze maatschappij ongeveer 5% bedraagt.

1.2. Coming-out

1.2.1. Coming-out in Vlaanderen

Het proces van het erkennen van de eigen gevoelens van holebiseksualiteit en het ermee naar buiten treden, ook wel coming-out genoemd, verloopt in verschillende stappen. De stappen in die onderzocht werden in het onderzoek van Vincke en Stevens (1999) zijn: het (h)erkennen van de eerste holebi gevoelens, de zelfidentificatie, het naar buiten treden met de holebi identiteit en het aangaan van de eerste relatie.

Tabel 3. Fasering van aantrekking tot iemand van hetzelfde geslacht

Leeftijdscategorie	1989 mannen N 379	1993 mannen N 553	1999 mannen N 818	1999 vrouwen N 696
<14 jaar	11.4	10.5	21.6	10.3
14-15 jaar	11.6	12.1	15.3	10.3
16-19 jaar	30.6	34.5	32.0	32.7
20-24 jaar	29.3	28.6	21.3	27.6
25-29 jaar	12.4	9.8	5.1	9.3
30-34 jaar	4.0	2.7	2.8	5.1
35-39 jaar	.3	.9	1.0	1.9
40 en >	.5	.9	.9	2.6

Bron: Vincke en Stevens, 1999, blz 27.

Bijna 22% van de mannelijke holebi's voelde zich al voor het veertiende levensjaar aangetrokken tot iemand van hetzelfde geslacht; bij vrouwen is dit slechts 10%. Over het algemeen kunnen we stellen dat vrouwen zich later bewust worden van hun gevoelens voor personen van het zelfde geslacht dan mannen. 37% van de mannen komt tot die bewustwording voor het zestiende levensjaar; bij vrouwen gebeurt dit slechts in 21% van de gevallen. Op negentienjarige leeftijd erkent 69% van de mannelijke holebi's hun holebigevoelens tegenover 53% van de vrouwelijke holebi's. Er speelt ook een generatie-effect, dat ook tot uiting komt in de verschillen tussen de resultaten van de enquêtes in de verschillende jaartallen. Gekeken naar de verschillende generaties (niet in de tabel), zien we dat holebi's uit jongere generaties hun holebigevoelens vaker voor hun twintigste levensjaar onderkennen dan holebi's uit oudere generaties (Vincke en Stevens, 1999, blz 28).

Tabel 4. Leeftijd waarop zelfidentificatie plaatsvond

Leeftijdscategorie	Mannen 1989	Mannen 1993	Mannen 1999	Vrouwen 1999
< 14 jaar	1.8	1.4	11.7	6.3
14-15 jaar	4.5	4.9	14.5	10.1
16-19 jaar	26.6	31.3	38.2	33.0
20-24 jaar	41.4	39.1	21.7	27.6
25-29 jaar	15.3	12.5	7.6	9.7
30-34 jaar	4.5	4.9	3.2	6.2
35-39 jaar	3.2	2.0	1.4	2.5
40 plus	2.6	4.0	1.5	4.3

Bron: Vincke en Stevens, 1999, blz 29.

Ook bij de zelfidentificatie zien we verschillen tussen jongens en meisjes: jongens identificeren zich op een jongere leeftijd als holebi dan meisjes. Op 14 jaar zegt bijna 12% van de mannelijke holebi's dat ze een holebi zijn, tegenover 6% bij de vrouwelijke holebi's. Op negentienjarige leeftijd is de zelfidentificatie als holebi een feit voor bijna 65% van de mannelijke holebi's en bijna 50% van de vrouwelijke holebi's. Het generatie-effect speelt hier nog sterker dan bij het erkennen van de holebigevoelens en dit meer bij jongens dan bij meisjes (Vincke en Stevens, 1999, blz 29), wat betekent dat vooral bij jongens de leeftijd waarop de zelfidentificatie als holebi plaatsvindt, bij jongere generaties lager is dan bij oudere generaties.

Tabel 5. Leeftijd waarop men seksuele voorkeur bekend maakte

Leeftijdscategorie	Mannen 1989	Mannen 1993	Mannen 1999	Vrouwen 1999
< 14 jaar	1.8	1.4	2.0	1.8
14-15 jaar	4.5	4.9	5.1	7.2
16-19 jaar	26.6	32.3	36.7	32.9
20-24 jaar	41.4	39.1	32.5	32.2
25-29 jaar	15.3	12.5	13.0	9.8
30-34 jaar	4.5	4.9	5.6	7.0
35-39 jaar	3.2	2.0	1.4	2.6
40 plus	1.0	1.0	1.3	2.9
Nog niet gebeurd	1.6	2.9	2.3	3.4

Bron: Vincke en Stevens, 1999, blz 30.

Het naar buiten komen met de seksuele geaardheid gebeurt op een later tijdstip dan het ontdekken van de holebigevoelens en de zelfidentificatie als holebi. Zeker bij jongens zien we dat ze een tijd wachten tot ze de buitenwereld inlichten. Slechts 7% van de jongens out zich voor hij zestien is (ten opzichte van een zelfidentificatie van 26%); meisjes doen dit in 9% van de gevallen (ten opzichte van een zelfidentificatie van 16%). Op negentienjarige leeftijd heeft 44% van de mannelijke holebis zich geout (64% zelfidentificatie) en 42% van de vrouwelijke holebi's (49% zelfidentificatie). Hoewel meisjes dus op latere leeftijd dan jongens hun holebigevoelens (h)erkennen en zichzelf identificeren als holebi, komen ze er in verhouding wel sneller mee naar buiten. Ook hier speelt een generatie-effect: waar vroegere generaties zich meestal tussen de leeftijd van 20 en 24 jaar outten, gebeurt dit bij jongere generaties het vaakst tussen 16 en 19 jaar (Vincke en Stevens, 1999, blz 30).

Tabel 6. Leeftijd waarop men een eerste intieme relatie aanging

Leeftijdscategorie	Mannen 1989	Mannen 1993	Mannen 1999	Vrouwen 1999
< 14 jaar	1.6	1.3	0.6	0.8
14-15 jaar	1.1	0.9	1.5	3.1
16-19 jaar	17.4	16.1	19.2	24.8
20-24 jaar	36.9	39.4	34.7	33.5
25-29 jaar	18.7	18.6	13.2	13.0
30-34 jaar	5.3	6.3	6.0	7.1
35-39 jaar	3.7	1.8	2.3	2.2
40 plus	2.1	1.4	2.0	2.7
Nog niet gebeurd	13.2	14.1	20.3	12.7

Bron: Vincke en Stevens, 1999, blz 31.

De leeftijdsgroep waarin de meeste holebi's hun eerste intieme relatie aangingen, is de categorie van 20-24 jaar, zowel bij jongens als meisjes. Toch beginnen de meisjes er eerder aan dan de jongens: op de leeftijd van 19 jaar is 29% van de meisjes al een intieme relatie aangegaan, tegenover 21% van de jongens. Het generatie-effect blijft spelen: jongere cohortes gaan het vaakst hun eerste intieme relatie aan tussen 16 en 19 jaar; oudere cohortes deden dit het vaakst tussen 20 en 24 jaar (Vincke en Stevens, 1999, blz 31).

Ook in de Zipp-enquête (Vincke, Dewaele, Van den Berghe en Cox, 2006), een grootschalige bevraging van holebi's in Vlaanderen, werd gevraagd naar coming-out. Ze maken een onderscheid tussen coming-out ten opzichte van de ouders, de broers en zussen en coming-out op het werk. Hieruit blijkt dat bij de meeste respondenten (82%) de moeder op de hoogte is van de seksuele geaardheid van hun kind, bij ongeveer 8% weet de moeder het zeker niet (Vincke, Dewaele, Van den Berghe en Cox, 2006, blz 34). Ook de meeste vaders van de ondervraagden (76%) weten dat hun kind holebi is, doch in mindere mate dan de moeders. Bijna 12% van de vaders weet het zeker niet volgens hun kind. Van de broers en zussen is volgens de resultaten van de zipp-enquête ongeveer 77% op de hoogte van de seksuele geaardheid van de bevraagde. Coming-out op het werk gebeurt veel minder dan thuis. Bij bijna 40% van de ondervraagden mag iedereen op het werk hun seksuele geaardheid kennen; bijna 40% vertelt het slechts tegen een paar collega's en iets meer dan 20% vertelt niets over hun seksuele geaardheid op het werk. Vrouwen zijn er iets meer open over dan mannen en ouderen zwijgen er vaker over dan jongeren. In totaal zou ongeveer 4% van de respondenten aan niemand hun seksuele geaardheid hebben onthuld en 62% vertelde dit wel op het werk en aan hun familie (Vincke, Dewaele, Van den Berghe en Cox, 2006, blz 36).

1.2.2. Coming-out in Nederland

In Nederland maakte het Sociaal en Cultureel Planbureau een interessante studie waarin ondermeer de leeftijd bij coming-out werd onderzocht, evenals het verband daarvan met geslacht, opleiding, religiositeit en etniciteit (Keuzenkamp, Bos, Duyvendak en Hekma, 2006). De gemiddelde leeftijd bij coming-out tegenover de ouders lag bij de respondenten op 21,7 jaar en was bij jongens en meisjes ongeveer hetzelfde. Eigenlijk vonden de onderzoekers weinig tot geen verschillen in gemiddelde leeftijd op het moment van coming-out tegenover de ouders tussen hoogopgeleiden en laagopgeleiden, tussen godsdienstig en niet godsdienstig opgevoede respondenten en tussen allochtonen en autochtonen. Wat wel verschilde was de spreiding van antwoorden: deze was bij laagopgeleiden, godsdienstig opgevoeden en bij autochtonen veel groter dan bij respectievelijk hoogopgeleiden, niet godsdienstig opgevoeden en allochtonen. Dit betekent dat in die groepen een aantal mensen heel laat (of juist heel vroeg) hun coming-out deden in vergelijking met de rest van de groep (Keuzenkamp, Bos, Duyvendak en Hekma, 2006, blz 90). Opvallend is ook dat de gemiddelde leeftijd bij coming-out bij allochtonen lager ligt dan deze bij autochtonen (en alle andere groepen). Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat de vijf respondenten die hun ouders nog niet verteld hadden over hun seksuele voorkeur, alle vijf allochtoon zijn (Keuzenkamp, Bos, Duyvendak en Hekma, 2006, blz 89).

Tabel 7. Gemiddelde leeftijd bij de coming-out tegenover de ouders, 2006 (Nederland)

	Aantal	Gemiddelde leeftijd	Standaarddeviatie
Mannen	46	21,8	5,42
Vrouwen (exl. 1 transgender)	29	21,7	5,14
Hoog opgeleid (hbo/wo)	49	20,9	4,29
Laag opgeleid (<hbo/wo)	27	22,6	6,65
Niet godsdienstig opgevoed	36	21,4	4,68
Godsdienstig opgevoed	40	21,9	5,78
Autochtoon	61	22,0	5,70
Allochtoon	15	20,4	2,80
Totaal*	76	21,7	5,30

* Van de 81 respondenten hadden vijf hun ouders niet ingelicht over hun seksuele voorkeur.
Bron: Keuzenkamp, Bos, Duyvendak en Hekma, 2006, blz 90.

2. Perceptie van discriminatie en (on)gelijke kansen

2.1. Kansenperceptie van holebi's in Vlaanderen

In 2004 organiseerde het Steunpunt Gelijkekansenbeleid een grootschalig onderzoek naar gelijke kansen in Vlaanderen (Lenaers, 2006). De bedoeling van deze survey was gevoelens van achterstelling ('ongelijke kansen gevoelens') in kaart te brengen, met bijzondere aandacht voor de perceptie van ongelijke kansen bij de (op dat moment) vier doelgroepen van het Steunpunt Gelijkekansenbeleid: holebi's, allochtonen, vrouwen en ouderen. De respondenten werd gevraagd aan te geven in welke mate ze het gevoel hadden dat ze meer of minder kansen hebben gekregen in de domeinen onderwijs en vorming, betaalde arbeid, onbetaalde arbeid, relaties, vrije tijd, verzorging en gezondheid, materiële welvaart en persoonlijke ontwikkeling. Ze gaven een antwoord in de vorm van een score op een schaal van 1 (veel minder kansen) tot 10 (veel meer kansen). Met de gegevens uit deze survey kunnen we nagaan in hoeverre

holebi's ervaren dat ze meer of minder kansen gehad hebben dan anderen en dit vergelijken met de ervaringen van hetero's. In tabel 8 geven we telkens eerst de gemiddelde score (μ) en daarna de standaarddeviatie (σ).

Tabel 8. Gemiddelde scores van belang, tevredenheid en kansenperceptie in diverse domeinen naar seksuele voorkeur

		Belang		Tevredenheid		Perceptie	
		μ	σ	μ	σ	μ	σ
Onderwijs en vorming	Hetero	7,9	1,7	6,5	2,04	6	2,07
	Holebi	7,7	1,95	6	2,22	5,8	2,08
Betaald werk	Hetero	8,5	1,72	7	2,08	6	1,84
	Holebi	8,7	1,61	6,6	2,44	5,9	2,06
Onbetaald werk	Hetero	5,6	2,58	5,7	2,5	5,7	1,96
	Holebi	5,4	2,84	5,9	2,88	5,7	2,58
Relaties	Hetero	8,9	1,4	7,8**	2,17	6,5	1,89
	Holebi	8,6	1,84	6,9**	2,57	5,9	2,51
Vrije tijd	Hetero	7,8*	1,77	6,5	2,08	5,9	1,94
	Holebi	8,1*	1,88	6,6	2,28	5,9	2,27
Verzorging en gezondheid	Hetero	8,8	1,24	8,2	1,46	7,1	1,72
	Holebi	8,9	1,16	8,2	1,48	7,2	2,08
Materiële welvaart	Hetero	7,5	1,47	7	1,8	6,2	1,86
	Holebi	7,7	1,63	6,6	2,27	5,9	2,27
Persoonlijke ontwikkeling	Hetero	8,2	1,38	7	1,52	6,2	1,7
	Holebi	8,3	1,61	7,1	1,75	6,4	1,86

** $p < 0,01$ * $p < 0,05$

Bron: Survey Gelijke Kansen, bewerking Steven Lenaers (Steunpunt Gelijkekansenbeleid)

Uit de tabel blijkt dat er weinig significante verschillen zijn tussen de gemiddelde scores van holebi's en hetero's. Op een schaal van 1 tot 10 scoren hetero's 7,9 en holebi's 7,7 wat betreft het belang dat ze aan onderwijs en vorming hechten. Beide zijn eerder tevreden over het onderwijs en de vorming die ze genoten hebben (respectievelijk score 6,5 en score 6) en scoren wat betreft het aantal gekregen kansen in dit domein rond het middenpunt van de schaal (evenveel kansen gekregen als anderen). In het domein betaalde arbeid zien we hetzelfde patroon: de respondenten hechten veel belang aan betaalde arbeid, zijn eerder tevreden over hun positie in dit domein en vinden dat ze evenveel kansen kregen als anderen. Wat onbetaald werk betreft (vrijwilligerswerk, huishoudelijke arbeid, ...) is er weinig verschil tussen de gemiddelde scores van hetero's en holebi's, maar stellen we wel een grotere spreiding van de antwoorden van holebi's vast. Hetero's en holebi's hechten veel minder belang aan onbetaalde arbeid dan aan onderwijs en betaalde arbeid, ze zijn matig tevreden over hun positie in dit domein en vinden gemiddeld dat ze evenveel kansen gekregen hebben dan anderen. Als we de data in detail bekijken, zien we dat holebi's vaker dan hetero's aangeven minder of meer kansen gekregen te hebben in het domein onbetaalde arbeid; hetero's (54%) situeren zich vaker dan holebi's (32%) in de middencategorie 'gelijke kansen' (Lenaers, 2006).

Van alle bevraagde domeinen in dit onderzoek hechten hetero's het meest belang aan relaties (8,9) en gezondheid (8,8); holebi's hechten het meest belang aan gezondheid (8,9), betaalde

arbeid (8,7) en relaties (8,6). Op het vlak van tevredenheid over hun relaties vinden we wel een significant verschil tussen hetero's en holebi's. Holebi's (6,9) zijn significant minder tevreden over hun relaties dan hetero's (7,8). Gemiddeld vinden ze allebei dat ze gelijke kansen gekregen hebben op dit domein, maar de spreiding is ook hier verschillend: holebi's situeren zich vaker dan hetero's in de categorie 'minder kansen'. Ongeveer 42% van de hetero's vindt dat ze gelijke kansen gekregen hebben, tegenover 31% van de holebi's (Lenaers, 2006). De verklaring voor de verschillen is volgens Lenaers (2006) de verschillende gezinssituatie van holebi's en hetero's: vooral samenwonenden met kinderen zouden meer tevreden zijn dan anderen en in deze groep zijn de holebi's ondervertegenwoordigd.

Holebi's hechten volgens dit onderzoek iets meer belang aan vrije tijd dan hetero's, maar dit zou te verklaren zijn door het feit dat de holebi's in de steekproef gemiddeld jonger zijn dan de hetero's. Beide groepen zijn eerder tevreden over hun vrije tijd en ze vinden beide gemiddeld dat ze gelijke kansen kregen in dit domein. Wat verzorging en gezondheid betreft, zien we dat beide groepen hier heel veel belang aan hechten en dat ze zeer tevreden zijn over de verzorging die ze hebben genoten. De hetero's en holebi's in dit onderzoek hebben het gevoel dat ze eerder meer kansen kregen dan anderen in dit domein. Ook hier zien we een grotere spreiding bij holebi's (Lenaers, 2006): holebi's zeggen vaker dan hetero's dat ze meer kansen (respectievelijk 69,0% en 60,8%) of minder kansen (10,3% en 4,4%) hebben gekregen dan anderen. Holebi's hechten evenveel belang aan materiële welvaart als aan onderwijs en vorming, hetero's vinden materiële welvaart net iets minder belangrijk dan onderwijs en vorming. Beide groepen zijn eerder tevreden over de materiële welvaart die ze bereikt hebben en vinden gemiddeld dat ze evenveel kansen kregen op dit domein als anderen. Aan persoonlijke ontwikkeling hechten hetero's en holebi's evenveel belang, ze zijn even tevreden over hun positie in dit domein en vinden gemiddeld dat ze wat persoonlijke ontwikkeling betreft eerder meer kansen hebben gekregen dan anderen. Hoewel holebi's op de meeste domeinen hun kansen ongeveer even hoog inschatten als hetero's, zien we wel verschillen in hun objectieve positie op de arbeidsmarkt, in opleiding en wat verzorging en gezondheid betreft (Lenaers, 2006). Zo stelde Lenaers (2006) vast dat holebi's vaker dan hetero's werkloos zijn en een lagere opleiding en een slechtere gezondheid hebben, zonder dat ze daarom hun kansen in deze domeinen lager inschatten.

In de Zipp-enquête (Vincke, Dewaele, Van den Berghe en Cox, 2006) werd voornamelijk discriminatie op het werk nagegaan. Hieruit blijkt dat 2,4% van de respondenten er zeker van is dat hij of zij ontslagen werd omwille zijn of haar seksuele geaardheid. Ongeveer 6,5% weet het niet zeker maar heeft sterke vermoedens dat dit de reden van hun ontslag was. Ongeveer dezelfde aantallen zien we bij het niet krijgen van een job na sollicitatie: 2,6% is er zeker van dat zijn of haar seksuele geaardheid hiervan de reden was, 7% heeft hier sterke vermoedens voor. Nog meer gemiste kansen zijn er op het vlak van promotie op het werk: 3,3 zegt zeker te zijn dat ze door hun seksuele geaardheid geen promotie kregen en 8,6% heeft vermoedens in die richting. Verder blijkt ook dat bijna 23% van de holebi's negatieve reacties heeft gekregen op het werk in verband met zijn of haar seksuele voorkeur.

2.2. Gevoelens van discriminatie in Nederland

Onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau in Nederland (Keuzenkamp e.a., 2006) tonen aan dat ook daar nog negatieve attitudes leven ten opzichte van holebi's, maar ook dat er een grote groep holebi's is die nooit last heeft van negatieve reacties op zijn of haar seksuele geaardheid. Zo zegt 33% van de ondervraagde holebi's nooit negatieve reacties te

hebben gekregen in verband met hun holebiseksualiteit. Deze groep is bij mannen en vrouwen even groot. De holebi's die wel negatieve reacties kregen, zijn bij de vrouwen anders over de categorieën verdeeld dan bij mannen. Vrouwelijke holebi's zeggen in 51% van de gevallen een enkele keer een negatieve reactie te hebben gekregen ten opzichte van 44% van de mannen. Twintig procent van de mannelijke holebi's heeft meerdere keren negatieve reacties ondervonden, bij vrouwen is dit 13%. Vier procent van de vrouwelijke holebi's kreeg vaak negatieve reacties, 3% van de mannelijke holebi's vaak en 1% heel vaak. Mannen hebben dus iets vaker last van negatieve reacties dan vrouwen, maar het verschil is niet groot.

Tabel 9. Aandeel homoseksuele mannen en lesbische vrouwen dat negatieve reacties heeft gehad op homoseksuele of biseksuele gevoelens of gedrag, 2006 (in procenten)

	Mannen	Vrouwen
Nooit	33	33
Een enkele keer	44	51
Meerdere keren	20	13
Vaak	3	4
Heel vaak	1	0

Bron: RNG (SGN'06), in: Keuzenkamp e.a., 2006, blz 81-82.

Als we kijken naar de tijdsperiode waarbinnen de negatieve reacties plaatsvonden, dan zien we dat de meerderheid van de negatieve reacties meer dan een jaar geleden plaatsvonden, zowel bij mannen (56%) als bij vrouwen (58%). Bij 8% van de mannelijke holebi's en 10% van de vrouwelijke holebi's was dit in de afgelopen maand.

Tabel 10. Tijdsperiode waarbinnen homoseksuele mannen en lesbische vrouwen negatieve reacties op homoseksuele of biseksuele gevoelens of gedrag hebben ervaren, 2006 (in procenten)

	Mannen	Vrouwen
Korter dan 1 maand geleden	8	10
Tussen 1 en 6 maanden geleden	16	14
Tussen 6 en 12 maanden geleden	19	18
Langer dan 12 maanden geleden	56	58

Bron: RNG (SGN'06), in: Keuzenkamp e.a., 2006, blz 81-82.

Op de vraag of de situatie van holebi's beter is geworden gedurende de laatste vijf jaar, antwoordt 40% van de mannelijke holebi's van wel; 34% van de mannelijke holebi's vindt dat het (veel) slechter geworden is. Bij de vrouwen is dit respectievelijk 42% en 23%. (Keuzenkamp e.a., 2006, blz 83)

3. Houding ten opzichte van holebi's

3.1. Attitudes in Vlaanderen

Welke houding leeft er in onze maatschappij ten opzichte van holebi's? Hierin kan men verschillende dimensies onderscheiden: de algemene aanvaarding, de gelijke rechten en (anti)discriminatie, de aanvaarding van homoseksualiteit in de naaste omgeving en de aanvaarding van homoseksualiteit in de openbare ruimte (Keuzenkamp e.a., 2006; Noppe, 2007).

Tabel 11. Opvattingen over holebi's en holebiseksualiteit in Vlaanderen, 2006

	% Helemaal eens				% Helemaal eens			
	Algemeen	Vrouw	Man	Vershil tussen vrouwen en mannen	Algemeen	Vrouw	Man	Vershil tussen vrouwen en mannen
1. U zou het een probleem vinden als uw kind op school les krijgt van een homoseksuele leraar of lerares (-)	8,2	6,0	10,4	-4,4	84,5	89,0	79,9	9,1
2. Homoseksuelen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen (+)	88,1	90,8	85,3	5,5	5,6	5,0	6,3	-1,3
3. Het is goed dat paren van hetzelfde geslacht nu ook kunnen trouwen (+)	64,4	72,2	56,3	15,9	18,4	12,4	24,6	-12,2
4. Koppels van twee mannen moeten dezelfde rechten krijgen als koppels van verschillend geslacht om kinderen te adopteren (+)	40,5	46,7	34,0	12,7	38,5	34,0	43,2	-9,2
5. Koppels van twee vrouwen moeten dezelfde rechten krijgen als koppels van verschillend geslacht om kinderen te adopteren (+)	47,5	53,9	40,7	13,2	31,6	27,3	36,0	-8,7
6. Het is niet goed dat mannen met mannen en vrouwen met vrouwen seks met elkaar hebben (-)	16,4	14,0	18,8	-4,8	64,4	68,2	60,4	7,8
7. Er is in het algemeen teveel aandacht voor homoseksualiteit (-)	36,0	31,3	40,9	-9,6	41,1	47,8	34,1	13,7
8. Homoseksuelen moeten niet zo overdreven doen (-)	40,3	36,0	44,8	-8,8	33,3	39,1	27,3	11,8
9. Als homoseksuelen net zo behandeld willen worden als iedereen, moeten ze niet zoveel ophef maken over hun seksuele voorkeur (-)	48,8	42,3	55,7	-13,4	28,6	33,8	23,2	10,6
10. Al die aandacht voor homoseksuelen gaat u op den duur vervelen (-)	44,6	38,1	51,5	-13,4	35,1	41,4	28,5	12,9
11. Homoseksuelen leggen teveel nadruk op hun seksuele geaardheid (-)	40,2	37,2	43,3	-6,1	35,8	40,1	31,3	8,8
12. Documentaires op televisie over homoseksuelen vindt u onnodig (-)	35,2	35,4	34,9	0,5	42,0	45,1	38,8	6,3
13. De strijd van homoseksuelen voor gelijke rechten gaat voor u te ver (-)	26,5	23,9	29,3	-5,4	50,1	54,0	46,0	8,0

* Aan de respondenten werd duidelijk gemaakt dat in de uitspraken met homoseksuelen steeds zowel homo's, lesbiennes als biseksuelen worden bedoeld. Voor alle uitspraken is het verschil in opvattingen tussen vrouwen en mannen significant op niveau $p < 0,01$.

Bron: SCV survey 2006, in: Noppe, 2007, blz 421.

Eerst kijken we naar de resultaten van de SCV-survey van de Studiedienst van de Vlaamse Regering, die in Vrind 2007 werden gepubliceerd. De onderzoekers legden de respondenten uitspraken voor over holebi's, waarna de respondenten aangaven in hoeverre ze het eens of oneens waren met de uitspraken.

Wat aanvaarding van holebiseksualiteit in de naaste omgeving betreft, blijkt dat 8% van de Vlamingen het een probleem zou vinden als de leraar van zijn of haar kind een holebi zou zijn. Mannen blijken minder tolerant dan vrouwen, een patroon dat ook bij de andere uitspraken naar voren komt. Ongeveer 6% van de mannen en 5% van de vrouwen vindt niet dat holebi's hun leven zouden moeten kunnen leiden zoals zij dat willen (dimensie 'algemene aanvaarding'). Bijna 19% van de mannen en 14% van de vrouwen vindt het niet goed dat twee mensen van hetzelfde geslacht seks met elkaar hebben; 60% van de mannen en 68% van de vrouwen vindt holebiseks wel ok.

Bijna driekwart van de vrouwen en iets meer dan de helft van de mannen vindt het goed dat holebi's met elkaar kunnen trouwen (dimensie 'gelijke rechten en (anti)-discriminatie'). Bijna een kwart van de mannen en 12% van de vrouwen vindt dat helemaal geen goede zaak. Wat adoptie betreft, is de weerstand nog veel groter. Bijna de helft van de vrouwen en een derde van de mannen vindt dat twee mannelijke partners kinderen moeten kunnen adopteren; een derde van de vrouwen en meer dan 40% van de mannen is het daar helemaal niet mee eens. Tegenover vrouwelijke koppels van hetzelfde geslacht toont de Vlaming zich iets toleranter: Meer dan de helft van de vrouwen en 40% van de mannen vindt dat zij kinderen moeten kunnen adopteren; 27% van de vrouwen en 36% van de mannen deelt die mening helemaal niet.

Het onderzoek bevatte ook een reeks vragen over de aandacht die in onze maatschappij geschonken wordt aan holebi's en holebiseksualiteit. Zo vindt 31% van de vrouwen en 41% van de mannen dat er teveel aandacht aan het onderwerp besteed wordt; nog iets meer mensen vinden dat holebi's niet zo overdreven moeten doen. Meer dan de helft van de mannen en 42% van de vrouwen vindt dat holebi's niet zoveel ophef moeten maken als ze gelijk behandeld willen worden, maar een derde van de vrouwen en bijna een kwart van de mannen is het daar helemaal niet mee eens.

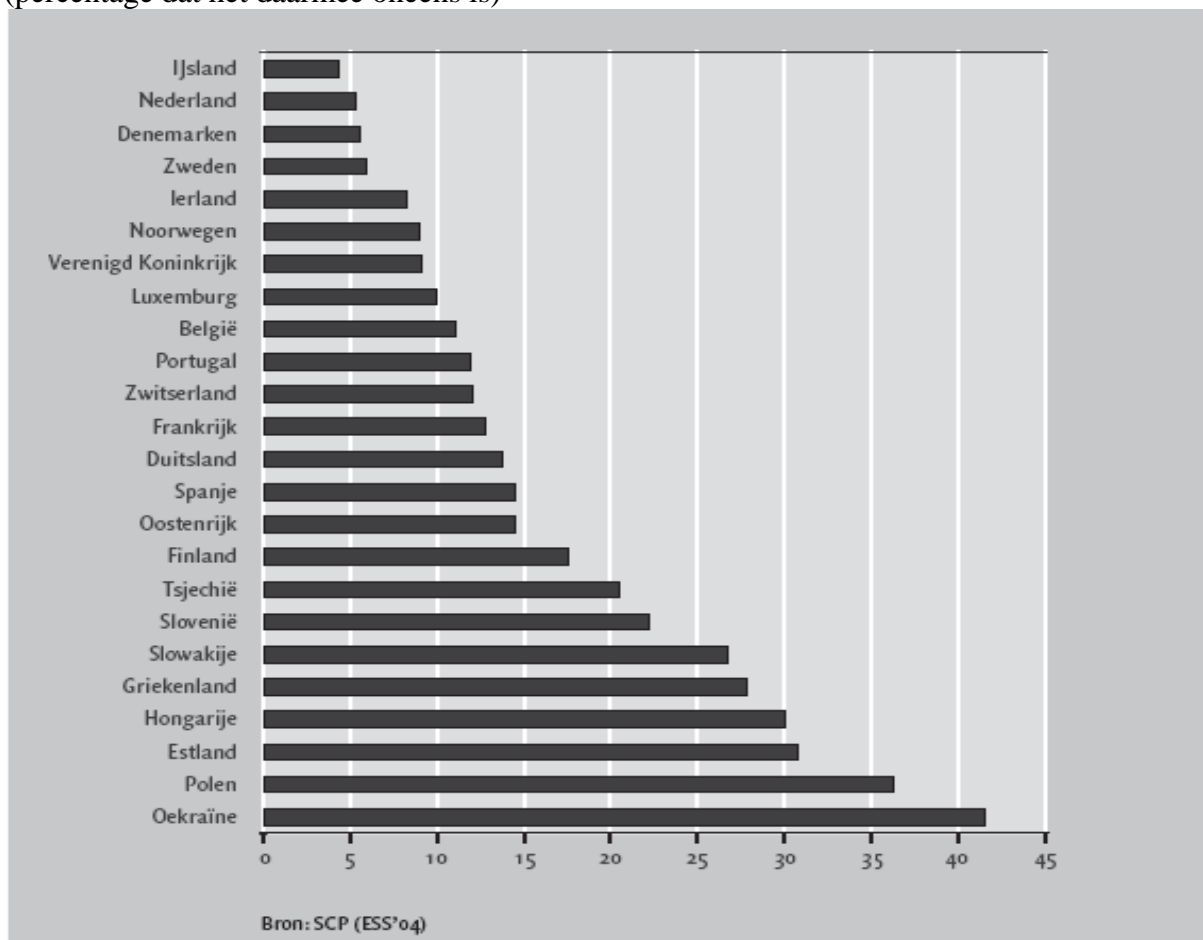
De aandacht voor holebi's gaat meer dan de helft van de mannen en 38% van de vrouwen op den duur vervelen en ongeveer 40% vindt dat holebi's teveel nadruk leggen op hun seksualiteit. De enige uitspraak waar mannen zich toleranter opstellen in vergelijking met vrouwen, is de uitspraak over documentaires op televisie. Zo vinden iets meer vrouwen dan mannen dat documentaires over holebi's onnodig zijn. De strijd voor gelijke rechten voor holebi's gaat voor 24% van de vrouwen en 29% van de mannen te ver.

3.2. Attitudes in internationaal perspectief

In de volgende figuren bekijken we resultaten van analyses op basis van de European Social Survey en de World Values Survey waarin een aantal landen met elkaar worden vergeleken wat betreft attitudes ten opzichte van holebi's. Een stelling die in de European Social Survey aan de respondenten werd voorgelegd, was: 'Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen'.

In België is ongeveer 11% van de bevolking het niet eens met die stelling. Op vierentwintig landen bezet België daarmee de negende plaats in de ranglijst. IJsland, Nederland, Denemarken en Zweden staan bovenaan het lijstje (minder dan 7%); Hongarije, Estland, Polen en Oekraïne sluiten de rij met 30% of meer mensen die vinden dat holebi's niet vrij moeten zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen.

Figuur 1. Stelling: 'Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen', mening van bevolking van 15 jaar en ouder, 2004 (percentage dat het daarmee oneens is)

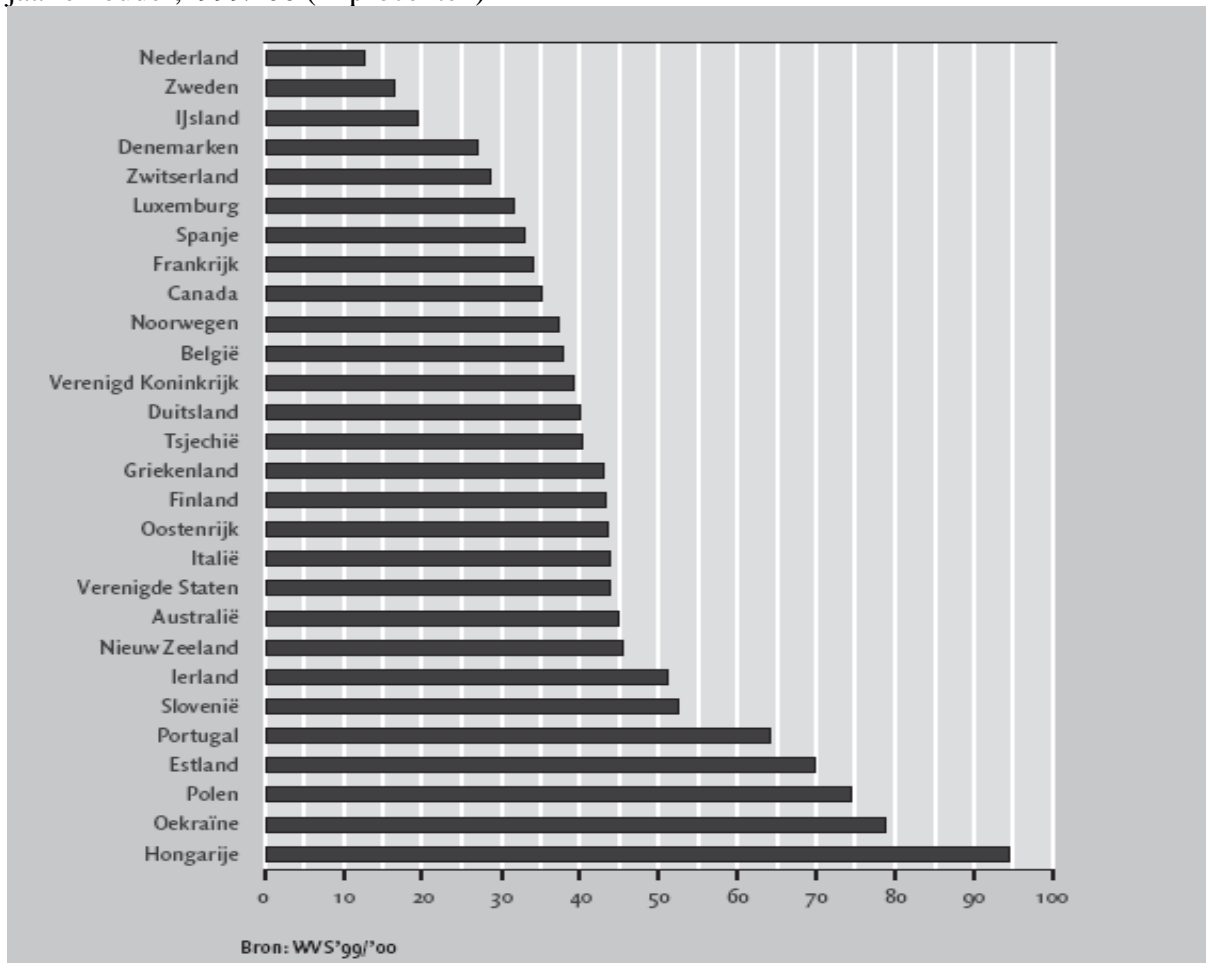


Bron: Keuzenkamp e.a., 2006, blz 30.

De homonegativiteit zou in Nederland de laatste jaren gedaald zijn (Keuzenkamp e.a., 2006, blz 41) en er werd een verband gevonden tussen homonegativiteit en leeftijd, religie, etniciteit en geslacht. Mannen staan negatiever tegenover holebiseksualiteit dan vrouwen, lager opgeleiden negatiever dan hoger opgeleiden en mensen die religie belangrijk vinden negatiever dan mensen die dit niet vinden (Keuzenkamp e.a., 2006, blz 43). Hoe religieuzer men is, hoe negatiever de houding ten opzichte van holebi's. De homonegativiteit neemt ook af met het ouder worden (Keuzenkamp e.a., 2006, blz 46) en autochtonen staan minder negatief ten opzichte van holebiseksualiteit dan allochtonen (Keuzenkamp e.a., 2006, blz 53).

Een vraag naar de algemene aanvaarding van holebiseksualiteit in de maatschappij in de World Values Study, was de vraag of de respondenten vinden dat homoseksualiteit altijd of nooit gerechtvaardigd is. Hier vinden we België op de elfde plaats op een totaal van 28 landen. Nederland, waar 13% van de respondenten holebiseksualiteit niet tot nooit gerechtvaardigd vindt, voert de lijst aan. In Zweden en IJsland blijven de tegenstanders eveneens onder de 20%. Ook hier zien we dat Estland, Polen, Oekraïne en Hongarije het minst tolerant blijken: 70% en meer (tot 95% in Hongarije) vindt dat homoseksualiteit niet tot nooit gerechtvaardigd is.

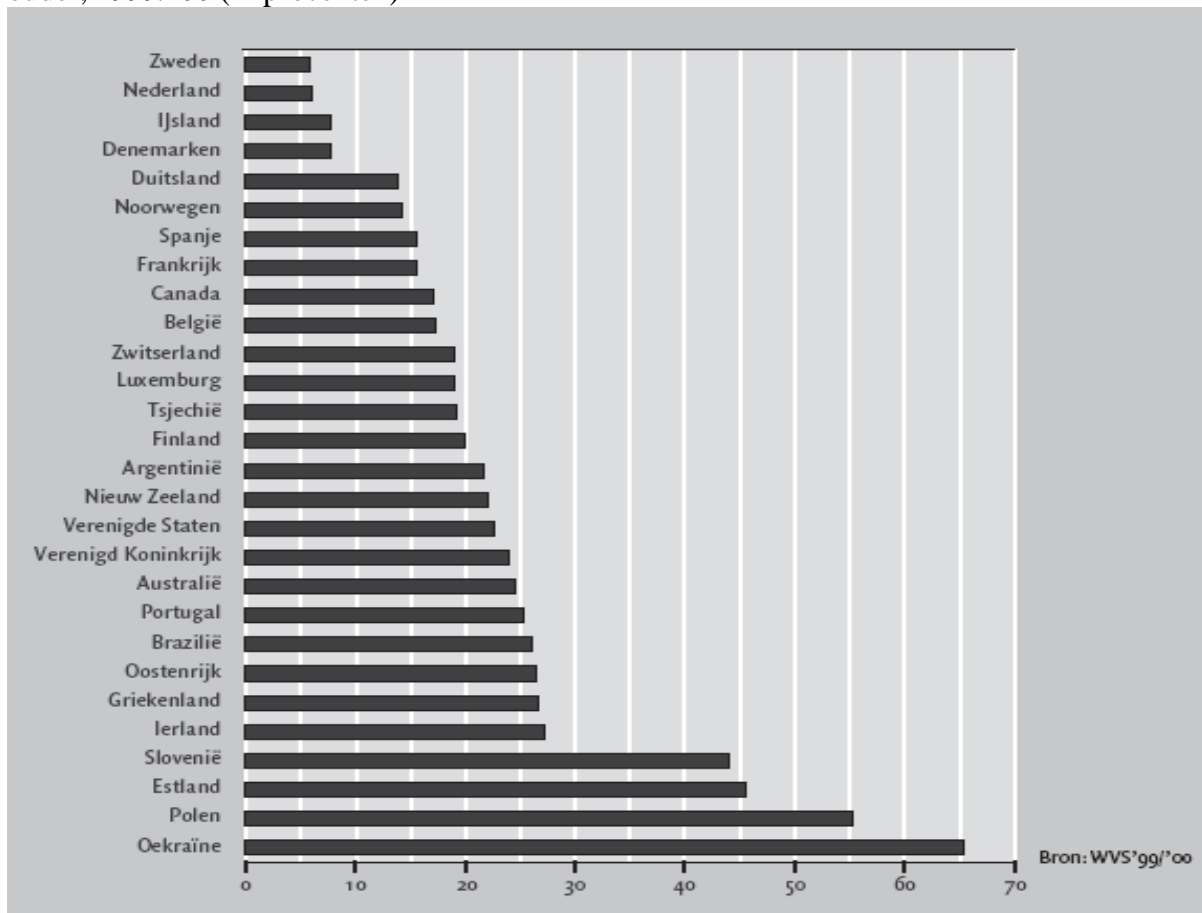
Figuur 2. Aandeel dat vindt dat homoseksualiteit nooit gerechtvaardigd is, bevolking van 18 jaar en ouder, 1999/'00 (in procenten)



Bron: Keuzenkamp e.a., 2006, blz 31.

Een tweede vraag die we hier bespreken uit de World Value Study, is een vraag naar de aanvaarding van holebi's in de naaste omgeving. Zweden, Nederland, IJsland en Denemarken zijn het meest tolerant ten opzicht van holebi's als buren: minder dan 10% van hun bevolking wil geen holebi als buur. België neemt een tiende plaats in op 28 landen, met ongeveer 17% respondenten die geen holebi als buur willen. Estland, Polen en Oekraïne sluiten opnieuw de rij met meer dan 45% van de inwoners die geen homoseksuelen, lesbiennes of biseksuelen als buren wensen. Ook Slovenië scoort met 44% nog slecht.

Figuur 3. Aandeel dat geen homoseksuele burens zou willen hebben, bevolking van 18 jaar en ouder, 1999/'00 (in procenten)



Bron: Keuzenkamp e.a., 2006, blz 32.

Uit de Eurobarometer blijkt dat 62% van de Belgen vindt dat homohuwelijken toegelaten zouden moeten zijn in de gehele Europese Unie; het Europees gemiddelde bedraagt 44% (Europese Commissie, 2006). Op de vraag of adoptie moet toegestaan zijn voor homoseksuele koppels in alle landen van de Europese Gemeenschap, antwoordt 43% van de Belgen positief, tegenover een Europees gemiddelde van 32%. De landen met de meeste voorstanders van holebihuwelijk en -adoptie zijn Nederland en Zweden; de meeste tegenstanders vinden we in Griekenland, Cyprus, Letland, Polen, Malta en Litouwen.

4. Partnerschap en adoptie

De laatste jaren is er veel beweging in Europa wat partnerschapsregelingen voor holebi's betreft. Toch zijn er nog een groot aantal Europese landen waar wettelijk niets voorzien is om partnerschap tussen twee personen van hetzelfde geslacht te officialiseren. In sommige van deze landen komt er een debat op gang om ook een regeling uit te werken, andere landen zijn hier nog niet mee gestart.

De Europese landen die geen officiële partnerschapsregeling voor holebi's hebben, zijn (Ilga Europe, 2007): Albanië, Armenië, Bosnië-Herzegovina, Bulgarije, Cyprus, Estland, Georgië, Griekenland, Italië, Letland, Liechtenstein, Litouwen, Malta, Moldavië, Monaco, Oekraïne,

Polen (hier werd een wetsvoorstel reeds goedgekeurd door het upper house of parlement), Roemenië, Rusland, San Marino, Servië-Montenegro, Slowakije, Macedonië en Turkije.

Bij de landen die wel een regeling hebben uitgewerkt voor het samenleven van twee personen van hetzelfde geslacht, maken we een onderscheid tussen niet geregistreerd partnerschap, geregistreerd partnerschap en huwelijk. Bij niet-geregistreerd partnerschap gaat het meestal om fiscale en andere financiële regelgeving voor mensen (al dan niet van hetzelfde geslacht) die kunnen aantonen dat zij samenwonen. Geregistreerd partnerschap bestaat in veel vormen: van een zeer beperkte invulling die niet verder gaat dan het niet-geregistreerd partnerschap (bijvoorbeeld in Slovenië) tot uitgebreide regelingen waarin dezelfde rechten worden toegekend als bij een huwelijk (bijvoorbeeld Verenigd Koninkrijk). De landen die het huwelijk hebben opengesteld voor holebi's kennen gehuwde personen van hetzelfde geslacht dezelfde rechten toe als gehuwden van een verschillend geslacht, weliswaar met een beperking in verband met adoptierechten.

De landen met een reglementering rond niet-geregistreerd partnerschap zijn (Ilga Europe, 2007): Oostenrijk (sinds 2003), Kroatië (sinds 2003), Hongarije (sinds 1996) en Portugal (sinds 2001).

Deze landen kennen een geregistreerd partnerschap voor mensen van hetzelfde geslacht (Ilga Europe, 2007): Andorra (sinds 2005), Tsjechië (sinds 2006), Denemarken (sinds 1989), Finland (sinds 2001), Frankrijk (sinds 1999), Duitsland (sinds 2000), IJsland (sinds 1996), Ierland (sinds 2005), Luxemburg (sinds 2004), Noorwegen (sinds 1993), Slovenië (sinds 2005), Zweden (sinds 1994), Zwitserland (sinds 2004 – uitvoering vanaf 2007) en het Verenigd Koninkrijk (sinds 2004). In de helft van deze landen krijgen de mensen met een geregistreerd partnerschap niet het recht om de kinderen te adopteren, ook niet het kind van hun partner. In Noorwegen, Duitsland, IJsland en Denemarken hebben holebi's met een geregistreerd partnerschap wel het recht om het kind van hun partner te adopteren, maar geen andere kinderen. In Zweden, het Verenigd Koninkrijk en Ierland hebben mensen met een geregistreerd partnerschap dezelfde rechten als gehuwden en mogen zij dus ook gezamenlijk kinderen adopteren.

Ten slotte zijn er in Europa reeds drie landen die het huwelijk hebben opengesteld voor mensen van hetzelfde geslacht, waardoor zij dezelfde rechten krijgen als gehuwden van een verschillend geslacht, inclusief adoptierechten. Het gaat om Nederland (sinds 2001), België (sinds 2003) en Spanje (sinds 2005) (Ilga Europe, 2007).

Bibliografie

Corijn, Martine (2004). *Wat denkt de Vlaming over het huwelijk en het ouderschap bij partners van hetzelfde geslacht?* Bijdragen onderzoek - Huishoudens, 3 juni 2004. Brussel: CBGS. <http://aps.vlaanderen.be/cbgs/content/113.html>

De Biolley, Inès en Aslan, Melda (2007) *Recherche exploratoire sur les représentations de l'homosexualité dans la fonction publique Belge. Rapport final*. Louvain-la-Neuve: Cap – Sciences humaines (une asbl associée à l'Université Catholique de Louvain), 150 blz.

Dewaele, Alexis en Motmans, Annemie (2003) Holebi's voor het voetlicht. Holebi's bekeken door beleid, samenleving en onderzoek. In: Michielsens, Magda, Breda, Jef, Van Haegendoren, Mieke en Vranken, Jan (2003) *Jaarboek 1 Steunpunt Gelijkekansenbeleid*. Antwerpen: Garant, blz 165-192.

Dewaele, Alexis, Cox, Nele, Van den Berghe, Wim & Vincke, John (2006). *De maatschappelijke positie van holebi's en hun sociale netwerken. Over vriendschap en andere bloedbanden*. Antwerpen: Steunpunt Gelijkekansenbeleid (UA-UHasselt), 108 blz.

Europese Commissie (2006) *Eurobarometer 66. Public opinion in the European Union. First Results*. Europa: Europese Commissie, 48 blz.

Hermans, Dajo (2007) Neonazi roept op tot actie tegen homo's. *De Standaard* (editie Antwerpen), 13 juli 2007, blz 22.

Ilga Europe website (2007)

http://www.ilga-europe.org/europe/issues/marriage_and_partnership/

Keuzenkamp, Saskia, Bos, David, Duyvendak, Jan Willem en Hekma, Gert (2006) *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 258 blz.

Lenaers, Steven (2006) *Kansen en onkansen in Vlaanderen. Resultaten van de Survey gelijke Kansen 2004*. Antwerpen / Diepenbeek: Steunpunt Gelijkekansenbeleid (consortium UAntwerpen & UHasselt), 394 blz.

Noppe, Jo (2007) Focus Gelijke Kansen. In: Bral, Luk (2007) *Vrind 2007. Vlaamse Regionale Indicatoren*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering, blz 407-426.

Termaat, Gijsbert (2007) Marokkanen gooien homo in het water. *De Telegraaf*, 25 mei 2007. (website: www.telegraaf.nl)

Vincke, John, Dewaele, Alexis, Van den Berghe, Wim en Cox, Nele (2006) *Zzzip. Een statistisch onderzoek met het oog op het verzamelen van basismateriaal over de doelgroep holebi's. 2004-2006*. Gent / Antwerpen: Universiteit Gent / Steunpunt Gelijkekansenbeleid (consortium UAntwerpen en UHasselt), 85 blz.

Vincke, John en Stevens, Peter (1999) *Een beleidsgerichte algemene survey van Vlaamse homoseksuele mannen en vrouwen. Basisrapport*. Gent: Universiteit Gent, 80 blz.